

DOI: 10.32347/2786-7269.2025.14.133-147

УДК: 711

Куліков О.П.,
elskrinka@ukr.net, ORCID:0000-0002-9856-4431,
Київський національний університет будівництва і архітектури

АНАЛІЗ ІСТОРИЧНИХ ВИТОКІВ МІСТА ОДЕСА ТА ЙОГО МІСТОБУДІВНОЇ КОНЦЕПЦІЇ

Метою даного дослідження є вивчення окремих історичних аспектів розвитку міста Одеси, його містобудівних планів, розроблених наприкінці XVIII – початку XIX століть, аналіз культурних зв'язків міста із стародавніми поселеннями, що допоможе глибше зрозуміти значення Одеси, її історії, культурного та архітектурного спадку для людства. У 2023 році історичний центр міста Одеси був включений до реєстру об'єктів всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО і став новим об'єктом, що репрезентує Україну у всесвітній колекції унікальних витворів і досягнень людства. Зважаючи на високу значимість рішення про визнання історичного центру Одеси об'єктом міжнародної охорони, важливим завданням для України та міжнародної спільноти є збереження його унікального середовища від фізичного та культурного знищення, яке розпочалося російською федерацією у 2022 році внаслідок збройної агресії.

В межах вивчення окремих аспектів історії розвитку міста в статті досліджуються передумови його створення, аналізується так званий «грецький слід», якій можна помітити в багатьох атрибутах міста, згадуються головні історичні фігури, у тому числі архітектори та інженери, які зробили важливий внесок у створення та розвиток міста, його планування, аналізуються особливості містобудівної моделі Одеси, яка була використана для побудови міського середовища. В статті додатково здійснюється аналіз підходів до міської забудови деяких грецьких ранніх поселень (V ст. до н.е. – IV ст. до н.е.), проводиться порівняльний аналіз їх містобудівних планів з аналогічними планами Одеси.

Зазначений аналіз дозволить підкреслити приналежність міста Одеси до важливої частини культурної спадщини світу, виявити архітектурний зв'язок який існує між античними грецькими містами, містами Європи, Азії та Південної Америки із молодим у історичному сенсі містом Одеса, внаслідок чого історія цієї частини України обґрунтовано розглядатиметься як невід'ємна частина культурного надбання усього людства.

Ключові слова: всесвітня культурна спадщина; ЮНЕСКО; містобудівні моделі; історичний центр Одеси; типи забудови міст; регулярна забудова; історія Одеси; генеральний план; гіпнодамова сітка

Постановка проблеми

У 2023 році відбулася важлива подія для української культурної історії. Місто Одеса, зокрема його центральну історичну частину, було включено до переліку об'єктів всесвітньої культурної спадщини [1]. Таким чином, загальний перелік об'єктів від України, що охороняється міжнародним законодавством про культурну спадщину, було збільшено до восьми - унікальних у духовному, культурно-історичному та природному плані - пам'яток. У тому числі, цей перелік включав такі неповторні об'єкти (архітектури, містобудування, ландшафтної інженерії та біологічного різноманіття) як: Собор святої Софії, Києво-Печерська лавра, ансамбль історичного центру Львову, Геодезична дуга Струве, первісні букові ліси Карпат та інших регіонів Європи, резиденція митрополитів Буковини та Далмації, дерев'яні церкви карпатського регіону в Польщі та Україні, стародавнє місто Херсонес Таврійський і його хора, і власне сам історичний центр Одеси.

Даний факт змушує з більшою увагою віднестися до історії створення Одеси - цього без перебільшення колоритного в історичному і культурному сенсі міста. Найбільший інтерес в рамках дослідження представляє вивчення концепцій та містобудівних моделей, які були використані наприкінці XVIII початку XIX століття – тобто на перших етапах розвитку міста під час проектування та забудови його територій. Не менш корисним буде знайти витоки і дослідити аналоги використаних містобудівних концепцій через дослідження планувальних схем інших більш ранніх історичних міст. Аналіз цієї інформації надасть змогу сформуванню загального містобудівного портрету історичного центру міста Одеси як важливого та унікального об'єкту культурної спадщини ЮНЕСКО, підтвердити законність його місця у структурі об'єктів найбільш відомих та значущих досягнень людства і сформуванню відповідне дбайливе відношення до міста на рівні держави, місцевих громад і окремих громадян.

Основна частина

Питаннями дослідження історії Одеси, у т.ч. питаннями історії розвитку міста, його розбудови, займалися чимало вітчизняних вчених, серед яких варто згадати таких як Гончарук Т.Г., Гуцалюк С.Б., Бобровський Т.А., Вечерський В.В., Дьомін М.М., Сердюк О.М., Сапожніков І.В., Спожнікова Г.В., Тимофієнко В.І. Їх праці, наукові статті, монографії та навчальні матеріали

являють міцний фундамент для науковців і дослідників, які хочуть глибше познайомитися з містом.

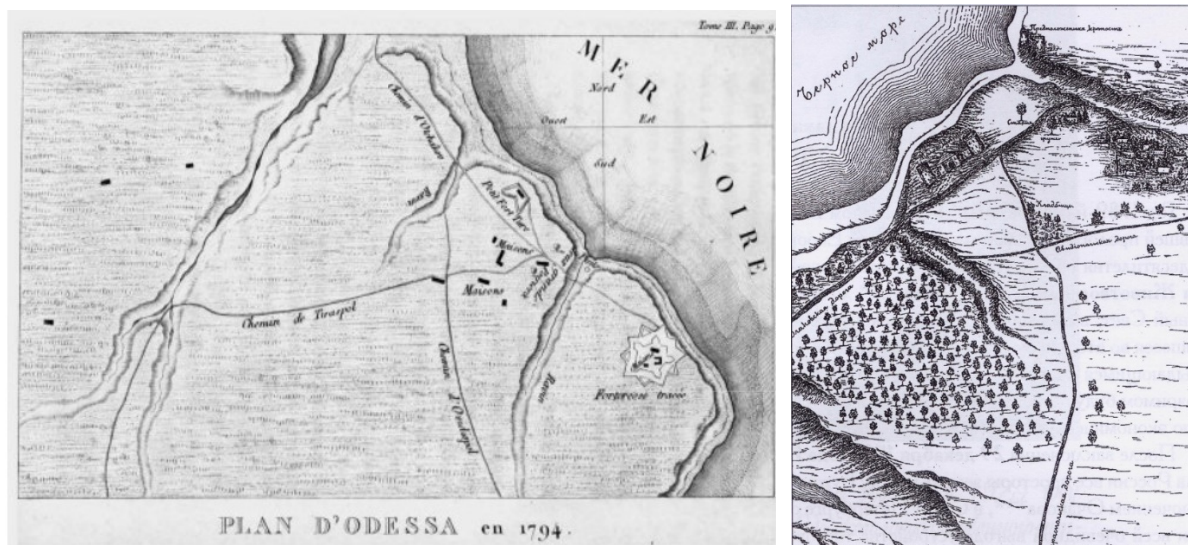

Рис. 1. Карти місцевості навколо поселення Хаджибей.

Перший проект плану міста Одеса був розроблений голландським військовим інженером, фортифікатором та містобудівником Франсуа Сент Де Воланом (фр. François Sainte de Wollant, в українському варіанті можлива транслітерація ім'я також як Франц) [2]. Ця постать відіграла важливу роль у проектуванні планів територій багатьох українських міст, адже Ф. Де Волан був залучений до розроблення генеральних планів та фортифікаційних ліній таких міст на півдні України як Миколаїв, Вознесенськ, Овідіополь [2]. Він народився 20 вересня 1752 року у портовому місті Антверпен, яке на той час належало Нідерландам. Зараз це місто є одним із найбільших портів Європи і належить Бельгії. Ймовірно, що особливості географічного розташування Антверпена, у гирлі річки Шельда, до певної міри визначили у подальшому навички Ф. Де Волана у плануванні і фортифікації саме портових міст, до яких у тому числі відносилися міста Одеса і Миколаїв. Робота з містобудівним планом Одеси була не першим великим проектом Ф. Де Волана. До цього часу він вже відбувся як досвідчених інженерний фахівець. До 1787 року, коли почалася служба Ф. Де Волана у російській армії, він займався топографічними дослідженнями і складанням мап у Голандській Гвіані. Він також був долучений до роботи із складання атласу південно-східній частині Голландії [3]. Таким чином, навички картографії були використані військовим інженером і під час проектування Одеси.

Перша карта (проектний план) Одеси як нового міста, яке складалося із 48 кварталів, була розроблена Ф. Де Воланом у 1794 році (рис. 1) [2]. На малюнку представлений проектний план міста із старою назвою поселення Хаджибей –

до того як його було перейменовано наказом імператриці Катерини II в рамках так званого «грецького проекту». Ідея «грецького проекту» полягала у бажанні позбавитися від турецького впливу і спадку на нових відвойованих у Османської імперії територіях. Для цього серед інших заходів реалізовувалася концепція присвоєння південним містам та поселенням Причорномор'я і Криму нових грецьких назв. Зокрема, нові назви отримали поселення Овідіополь (турецька назва Аджидер або Хаджидере), Севастополь (кримськотатарська назва Ахтіяр), Симферополь (кримськотатарська назва Акмесджит) тощо [2]. Цей же підхід був використаний і у випадку зміни назви поселення Хаджибей на Одеса.

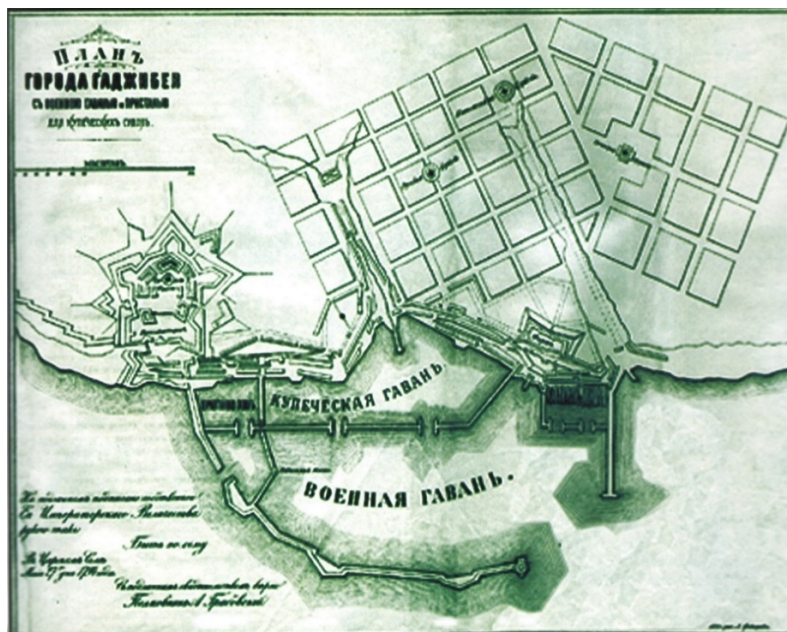

Рис. 2. Проектний план міста Хаджибей 1794 р. Інженер Ф. Де Волан.

Історичні аспекти заснування міста

Одним з результатів російсько-турецької війни 1787—1791 років, в ході якої вирішувалося питання, яка з імперій російська чи Османська будуть контролювати Північне Причорномор'я і Кавказ, стало захоплення турецького фортифікованого поселення Хаджибей, розташованого на березі Чорного моря. З історії відомо, що ще задовго до будівництва турками фортифікаційних споруд на цій території існувало литовське поселення Кочубей (в історичних документах зустрічаються також такі назви цього поселення як Коцюбей, Гаджибей, Хаджибей, Аджибей), згадка про яке датується 1415 роком. Існує також думка про татарське походження цього містечка. У цій теорії походження його назва пов'язана із ім'ям татарського хана Качибей, який у 1362 році брав участь у битві під Синіми водами з українсько-білорусько-литовським військом [4]. Після литовського етапу історії - у період з середини XV до кінця XVIII століття це портове поселення було під владою кримських

татар і турків. І лише у 1789 році було відвойоване в Османської імперії. Завоювання фортеці було здійснено авангардом російської армії, яка в значній мірі складалася з українських козаків, під командуванням італійського військового керівника генерал-майора Хосе Де Рібаса (ісп. José de Ribas у Воуонс, в українському варіанті можлива транслітерація ім'я також як Йосип або Йосиф) [5]. Варто зазначити, що це був не перший штурм українськими козаками цього укріпленого замку, який в силу зручного розташування на морському узбережжі виконував транзитні і торгові функції (Хаджибей за турецьких часів був центром соляної торгівлі) [5]. В період першої та другої російсько-турецьких війн і в більш ранні періоди козаки мали вдалі і невдалі спроби захоплення поселення і побудованої пізніше у ньому фортеці «Ені-Дунья» [4]. Однак, саме 14 вересня 1789 року була зроблена фінальна вдала спроба захоплення Хаджибейського замку – з цього часу територія Хаджибею вже не переходила під владу турків і для неї було визначено інший історичний шлях. Поряд з цим, новий шлях зберіг суть містечка Хаджибей як порту і торгового поселення, яке існувало впродовж попередніх століть.

В суспільстві й досі лишається поширеною російською пропагандою думка про заснування міста Одеси російською імператрицею Катериною II. Така точка зору є занадто спрощеним трактуванням історії міста, адже поселення на цій місцевості існувало задовго до імператорського рескрипту і було б помилковим викреслювати її з автобіографії міста. В той же час, неправильно заперечувати, що рескрипт Катерини II, адресований військовому начальнику Х. Де Рібасу, розпочав новий активний етап розвитку в історії міста.

У рескрипті Катерини II «про заснування Одеси» від 27 травня 1794 року зазначалося, що в місті Хаджебей з урахуванням його вигідного положення на березі Чорного моря необхідно улаштувати військову гавань поряд з купецьким портом, через який могли б вільно курсувати не лише військовий і торговий флот імперії, а також й іноземні торгові суда [5]. На першому етапі для будівництва гавані було виділено 26,000 рублів та дозволено використовувати для її насипі частину матеріалів, які раніше були заплановані для фортифікації міста Очаків. Також передписувалося, що до будівництва військової гавані мала залучатися праця грецьких моряків [5]. Для допомоги у реалізації цього задуму в частині містобудівних планувань та креслень Х. Де Рібасу було надано інженерного підполковника Ф. Де Волана, який до цього часу встиг розробити план міста-пристані і гавані Хаджебей і представити його на погодження Катерині II. План міста був погоджений.

Ф. Де Волан активно працював над першими містобудівними планами Одеси. Інтенсивність його роботи над проектом міста можуть підтвердити чисельні ітерації варіантів цих планів. Його погляди на те, як має виглядати

місто проходили швидку еволюцію. Впродовж одного 1794 року було напрацьовано кілька різних планів міста – якщо в першій половині 1794 року місто розглядалося як територія розрахована на забудову із 48 кварталами, то вже у серпні цього ж року перспективний план міста включав майже в півтора рази більше кварталів - 62 квартали [2].

Особливість планувальної структури Одеси, запропонованої Ф. Де Воланом, значною мірою пов'язувалася із пріоритетами, які виділялись у функціональному призначенні міста, особливо у його перший післявоєнний період. Так, відповідно до рескрипту Катерини II місто повинно було слугувати оборонним портом – військовою базою для Середземноморської веслової флотилії. Внаслідок цього перші креслення міста зображують його як поселення для грецьких матросів, моряків Чорноморської козацької команди, арнаутських (албанських) моряків, містять креслення основної фортеці, адміралтейства біля малого форту, казарм та цивільної житлової забудови. А з огляду на мультикультурність населення в планах міста передбачається будівництво кількох релігійних храмів, у тому числі великої грецької церкви, православної та католицької церков. Також планувалося звести мусульманську мечеть, враховуючи те, що моряки-арнаути сповідували іслам.

В той же час, у перших кресленнях міста залишалася поза належною увагою необхідність планування торгової інфраструктури, яка безумовно повинна була враховуватися в концепції його розвитку з огляду на статус торговельного порту. Поряд з цим, поступове зростання значення Одеси як морського торгового центру та особлива відчутність його ролі як транзитного вузла під час континентальної блокади Англії в період Наполеонових війн змушували архітекторів міста більше уваги приділяти питанням як планування морської торгової інфраструктури (у т.ч. розвитку гаваней, товарних портів, верфів, будівництву складських і торгових приміщень, ринків і базарів) так і формувати культурні центри, одним з яких мав стати Одеський театр [2]. У кресленнях іншого інженера, який активно працював над містобудівними планами Одеси Є. Ферстера, датованих початком XIX століття, вже виділені зони і архітектурні об'єкти торговельного і культурного призначення. З рештою саме торгівля як різновид ділової активності міста у подальшому сформувала основу для розвитку його економічної міці і суттєво зросла у період дії пільгового торгового режиму «Порто-франко» («Porto Franco» з італійського – вільна гавань). Статус вільного порту було надано місту розпорядженням російського імператора Олександра I у 1817 році (хоча фактично пільговий режим почав діяти на два роки пізніше). Митні привілеї, пов'язані із цим статусом діяли в Одесі на протязі чотирьох десятиліть до 1858 року [6]. Вони

також сприяли швидкому збільшенню чисельності населення міста, яке у другій половині XIX століття було третім за чисельністю серед міст імперії.

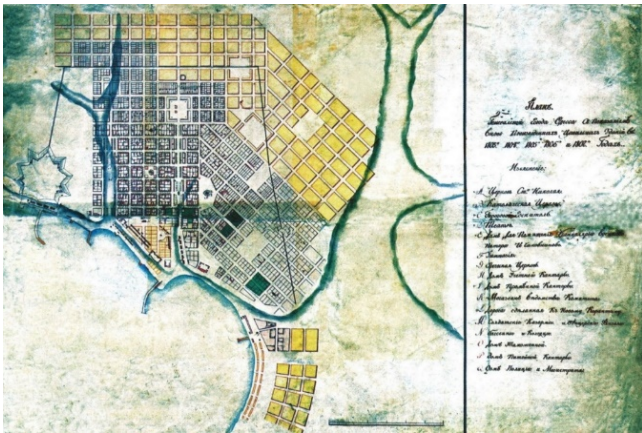

Рис. 3. План міста Одеса 1807 р. Інженер Е. Ферстер

Рис. 4. Фрагмент плану міста Одеса 1809 р.

Особливості планувальної структури міста Одеса

Аналіз історії створення та розвитку міст дозволяє автору дійти думки про те, що існують дві основні концепції розвитку міста: концепція «евлюційного» розвитку («органічного» або «стихійного») міста та концепція «цивілізаційного» розвитку («спланованого») міста.

Перша концепція полягає у думці про те, що міста створюються і зростають навколо раніше сформованих економічних, військових, релігійних та інших соціальних центрів. Прикладами цієї концепції розвитку міста можуть бути композиційні схеми таких міст як Афіни (його історична частина), Париж, Рим, Дамаск (рис.3), та ряду інших історичних поселень, які розвивалися поступово і органічно, без попереднього планування – підкорюючись та рухаючись за домінуючими в певний період часу ідеями, концепціями, символами та віруваннями, які визначали характер розвитку поселення і особливості композиції його забудови.

У стародавні часи концентрація населення міст починалася навколо умовних соціальних центрів тяжіння і такі поселення, міста стихійно розросталися за рахунок припливу нового населення в пошуках колективного захисту, більш легкого доступу для ведення торгівлі, комунакацій тощо. Нові будинки добудовувалися хаотично без наявності попередньо визначеної схеми міста. Таке будівництво здебільшого залежало від можливостей, які надавалися рельєфом місцевості, місцевими традиціями і правилами. Для прикладу в ранній грецькій містобудівній концепції найбільш поширеними місцями, які приваблювали нових мешканців, були акрополь, агора, стадіон, театр, бульвартерій, які виступали центрами соціальної (релігійної, культурної, торгової

та ділової) активності міста. Поселення та стародавні міста, що виникали на основі «еволюційної» концепції, для якої не було характерним впорядкування системи міських вулиць та міської забудови, були першою композиційною схемою поселень в історії містобудування. До числа таких історичних поселень можна віднести міста стародавнього двуріччя Кіш (рис.4), Ур (рис.5), Етна (III тисячоліття до н.е.).

Для більш точного розуміння етапів розвитку містобудівних прийомів необхідно відмітити, що спонтанна забудова міст була притаманна не лише для поселень ранніх періодів людства. Відомо чимало випадків, коли в епоху середньовіччя і у більш пізні часи активної урбанізації, зокрема в індустріальну епоху, хаотична забудова продовжувалась навколо вже спланованих або частково спланованих міських просторів і центрів, що було зумовлено швидким розростанням міст, приєднанням навколишніх поселень, які вже встигли утворитися поруч, але в просторовій концепції яких не використовувалися планувальні схеми (прикладом слугують індустріальні часи розвитку міських кварталів Парижа та Лондону).

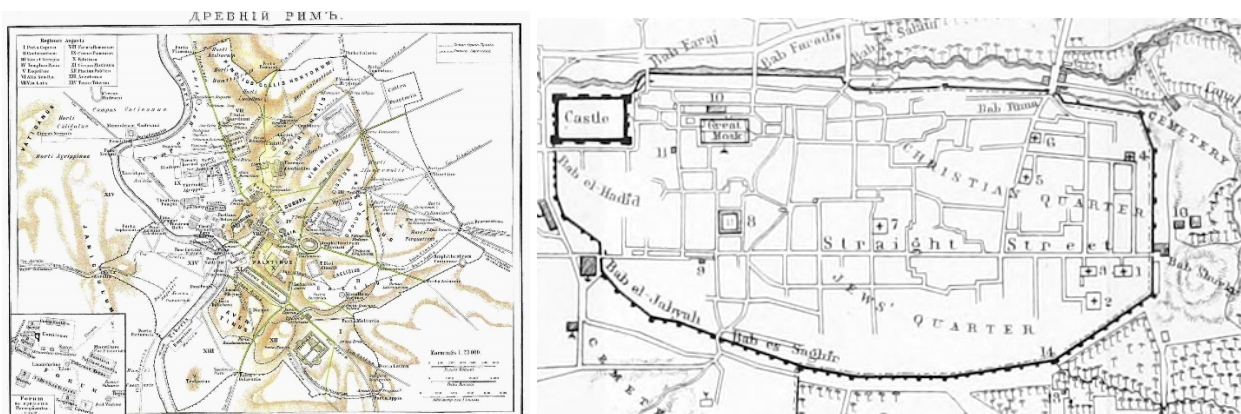

Рис. 5. План древнього Риму та Дамаска з нерегулярною забудовою міста

Концепція «цивілізаційного» («спланованого» або «осмисленого») міста на відміну від концепції «еволюційного» міста передбачала розвиток території за заздалегідь спланованим архітектурним сценарієм, планом або кресленням. Вона передбачала поділ міського простору на відповідні зони згідно з їх функціональним призначенням та характерними взаємозв'язками. Такі урбаністичні утворення вирізняються високим рівнем організації міських територій, гарним врахуванням основних містоутворюючих чинників, таких як рельєф місцевості, наявність соціальних центрів, демографія, наявність водних біологічних ресурсів, особливості клімату, характер торгових і виробничих зв'язків, напрямки і завантаженість шляхів сполучень тощо. Крім того, в планувальній структурі міста була присутня також й естетична складова [7].

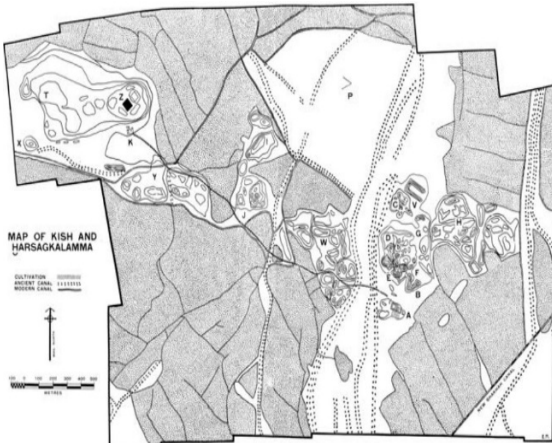

Рис. 6. План стародавнього міста Кіш (південна Месопотамія) з довільною забудовою

Рис. 7. План стародавнього міста Ур (південна Месопотамія) з палацами, храмовим комплексом та нерегулярною забудовою житлових кварталів (24,25)

(Новий генеральний план Ура (склав Ф. Гіо): 1. Міські стіни, 2. Північний гавані, 3. Палац Еннігалді-Нанни, 4. Гаванний храм, 5. Будинки на міських стінах, 6. Касситський форт, 7. Огорожа Священної зони у нео-Вавилонський період, 8. Огорожа Священної зони під час 3-ї династії, 9. Суд Нанна, 10. Етменнігурі, 11. Зігурат, 12. Храм Нанна, 13. Корабельна Святилище, 14. Храм Нінгал, 15. Гипарку, 16. Едубламакх, 17. Ганунмакх, 18. Ехурсаг, 19. Мавзолеї 3-ї династії, 20. Королівські могили, 21. Храм Німінтаба, 22. Будинки (район ЕМ), 23. Західна гавані, 24. Будинки (район АХ), 25. Нео-Вавилонські будинки, 26. Храм Енкі)

В теорії містобудування розрізняють п'ять основних типів планувальних схем міста – радіальна, радіально-кільцева, регулярна, лінійна та поліцентрична [8]. Кожна із перерахованих вище схем в тій чи іншій мірі використовувалася під час планування і розвитку різних міст по всьому світу. В той же час, з усієї їх кількості для цієї статті особливий інтерес представлятиме регулярна схема забудови міста. Адже саме цей тип міської забудови найбільше відповідає планувальній схемі Одеси наприкінці XVIII – початку XIX століть – її історичного центру.

Цікаво, що перші «цивілізаційні» міста з регулярною композиційною (осмисленою) структурою виникли також дуже давно. Датою свого

історичного народження, підтверджених першими згадками та археологічними розкопками, вони не значно поступатися «еволюційним» містам з хаотичною забудовою.

Найбільш впізнаваними та відомими зразками планової регулярної забудови були грецькі міста Мілет, Олінф, Приєна та Родос – період створення та розвитку датований починаючи від VI-IV ст. до н.е.

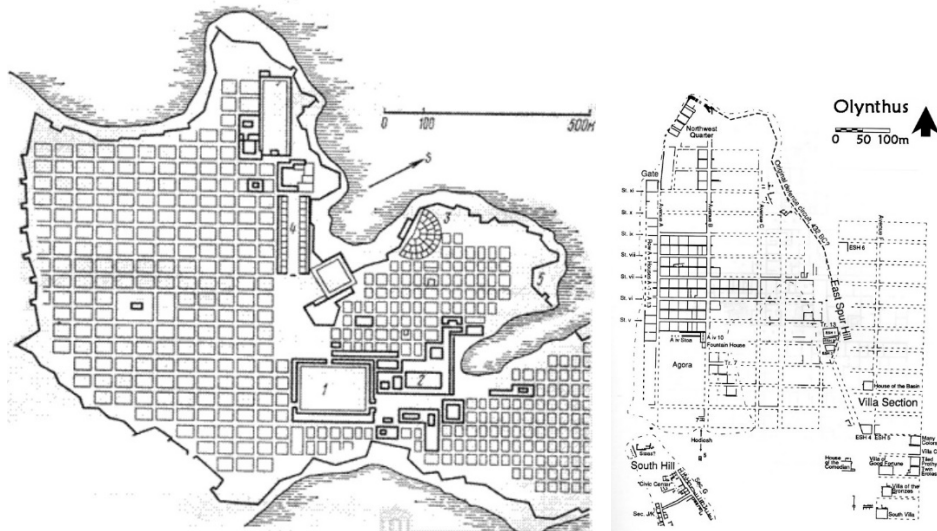

Рис. 8. План древньогрецького міста Мілет (зліва) та Олінф (справа, фото запозичене у N. Cahill, 1999) з регулярною сіткою забудови

Згадуючи історичний час існування цих міст зазначимо, що приклади геометричних прийомів в поділі міських територій, планування та виділення в структурі міста його основних центрів тяжіння (релігійних храмів та палаців) зустрічалися і раніше, зокрема в VII-VI ст. до н.е. і навіть раніше. Так, Дідик В.В. зазначає, що «В Єгипті і Дворіччі (Межиріччі) ще за 20 віків до н.е. існували живописно сплановані і регулярні міста з геометрично правильною мережею вулиць і яскраво вираженими міськими центрами, що включали палацові і храмові комплекси» [9]. Також, ще у древньому Вавилоні, коли місто налічувало близько 200 тис. мешканців, вже були використані перші прийоми централізованого планування міської території. Проте основною відмінною рисою правильної регулярної забудови зазначених грецьких міст-колоній від більш ранніх поселень було не лише геометричне планування соціальних центрів тяжіння, але й геометрично побудоване розділення територій житлової забудови на квартали з однаковими земельними наділами, що вказувало на інший – більш високий рівень містобудівної думки [10].

Правильна геометрична структура забудови міських територій грецьких поселень була пізніше поширена на багатьох континентах. В силу запозичень та розвитку власних знань вона була характерна не лише для європейських країн. Відомо, що в країнах Східної Азії (мм. Ляоян та Пекін в Китаї, м. Кіото в

Японії), Південної Азії (міста в Індії) та на американському континенті (Мачу Пікчу, Південна Америка) (рис. 6) також використовувалася регулярна забудова міст [10].

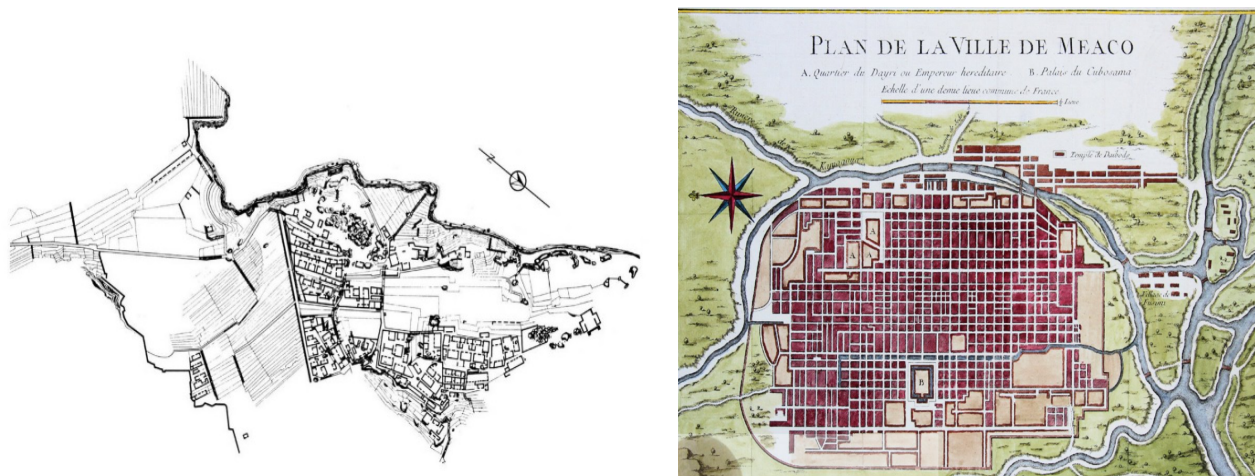

Рис. 9. План загубленого міста інків Мачу Пікчу (Перу, Південна Америка) та міста Кіото (стара назва міста Міако, Японія) з регулярною сіткою забудови

Однак, повертаючись до питання планувальної схеми Одеси відмітимо, що у цьому випадку Одеса слугує гарним прикладом «цивілізаційного» міста. Його забудова здійснювалася на основі попередньо розроблених креслень на відміну від більш ранніх історичних міст, які як вже зазначалося розвивалися у багатьох випадках стихійно.

Використання давньогрецької регулярної структури міста, заснованої на основі гіпподамової (гратчасткої) сітки – названої в честь грецького архітектора і містобудівника Гіпподама Мілетського [11] – додає Одесі додаткової привабливості як об'єкту всесвітньої культурної спадщини.

У використанні цієї просторової схеми планування міста також можна побачити те, що вона була частиною реалізації раніше згаданого «грецького проекту». В образ міста включалася не лише назва поселення, яке було перейменовано з Хаджибея на Одесу, для будівництва гавані і порту використовувалися грецькі моряки, одна із найбільших територій у плані міста була відведена для улаштування Грецької площі, відповідно до указу Катерини II місто повинно було стати поселенням для грецьких-колоністів моряків [5], і на довершення усього зазначеного тут також успадковувалися містобудівні прийоми стародавніх грецьких архітекторів. Таким чином, Одеса, нове молоде місто в Україні, несло і несе на сьогодні в собі частку культурної спадщини Древньої Греції, у т.ч. її знання і принципи містобудування. Часовий розрив між молодим за історичними мірками містом Одеса та першими грецькими містами, які використовували ректангулярну (прямокутну) форму планування міст складає майже два тисячоліття. Але зв'язок зберігся і він є унікальним.

Отже, в основу планувальної структури міста було покладено гратчасту структуру. Прямокутно-сітчаста композиційна схема складалася з двох прямокутних кварталів забудови, розташованих на високому плато під кутом 45 градусів один до одного. Значна частина території між Карантинною та Військовою балками та на захід від Військової балки була відведена для житлового заселення. Лінія головних вулиць (Олександрівської, Катеринівської, Ришельєвської, Італійської) співпадала з меридіанами, їх нумерація починалася на півночі від берегової частини і далі йшла в середину материка. Перпендикулярні вулиці також повторювали напрямки ліній географічної широти і нумерувалися від Карантинної до Військової і Водяної (Козацької) балки. В.І. Тимофєєнко так описує систему вулиць в Одесі в своїх працях: «Дві паралельні балки – спуски до порту – визначили трасування меридіональних Олександрівської, Катеринівської, Ришельєвської, Італійської та Польської вулиць. Перпендикулярно до всіх них, проектувалося сім широтних вулиць – орієнтовно від Ланжеронівської до Троїцької. Більшість кварталів передбачалися квадратної форми – 60х60 сажнів, і лише крайні мали розміри 45х60 і 45х85.» [2].

У перші десятиліття Одеса швидко зростала як порт і як культурне місто. У 1803 році в місті налічувалося 599 мурованих будинків, 257 землянок, 155 крамниць. Пізніше споруджувалися хлібні магазини, ковальні, дворянські, купецькі і міщанські будинки. Інколи будівництво відбувалося не за планами і тому доводилося вносити корективи. Так, інженер Є. Ферстер в супереч розроблених ним самим планам міста побудував на вул. Польській свій магазин. Крім відомого архітектора, так само діяли і інші забудовники, що змушувало зменшувати параметри вулиць та зміщувати квартали. Що ж стосується планів Одеси, то кресленики міста активно напрацьовувалися в період 1812-1815 рр. адаптуючись до реальної забудови і відповідним чином утворювали в нових просторових схемах трикутні та трапецеподібні квартали та заокруглювали вулиці [2]. Проте, цей випадок ще раз доводить, думку про те, що будь яке місто проходить в своїй еволюції різні етапи – як еволюційного так і цивілізаційного розвитку. І це поєднання робить Одесу неповторним об'єктом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Висновки

Одеса це місто, яке формувалося під впливом багатьох етнонаціональних, релігійних, цивілізаційних культур та світоглядів. Розпочавши свій новий етап розвитку у відносно недалекій ретроспективі, а саме наприкінці XVIII століття, воно увібрало в себе тисячолітній досвід міського планування, заснованого на традиціях мілетської школи, поєднавши знання з урбаністики стародавніх

греків з чутливістю розбудови житлових і культурних центрів мультикультурного міста, де поруч мешкали українці, росіяни, греки і арнаути, євреї та молдовани, вірмени, німці та італійці, та інші народності. Цей культурний, національний колорит знайшов своє відображення і в архітектурі міста. Починаючи з кінця XVIII століття місто швидко розвивалося, забудовувалося та наповнювало міський простір автентичними будівлями та спорудами, подекуди унікальними у своїй природі, подекуди схожими на кращі європейські зразки тогочасного архітектурного зодчества [12]. Воно являє собою унікальний приклад поєднання досвіду і культур багатьох народів. Внаслідок чого є важливою частиною спадку людства і мають бути знайдені способи збереження історичного центру міста.

Враховуючи зазначене, необхідно розглядати Одесу не просто як об'єкт з двохсотлітнім історичним досвідом, а як зразок міста, яке пов'язує кілька різних епох. Адже в міському каркасі його історичної частини можна побачити містобудівні елементи та прийоми формування просторової композиції стародавніх міст Мілету, Олінфу, Приєни, Вавилону, тощо.

Список використаної літератури:

1. The Historic Centre of Odesa// Сайт ЮНЕСКО. 2023 р. Електронний ресурс: <https://whc.unesco.org/en/soc/4529>.
2. Тимофієнко В.І., Вечерський В.В., Сердюк О.М., Бобровський Т.А. Історико-містобудівні дослідження Одеси. // Київ, Фенікс:2008.
3. П.Г. Усенко. ДЕВОЛАН (Де Волан, Де Волант, Волан, Волант, Волон, Деволон, Деволант, Деволанж) // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. - К.: Наукова думка, 2004. - Т. 2: Г-Д. - С. 307. — ISBN 966-00-0405-2.
4. Гончарук Т.Г. Історія Хаждибея (Одеси) 1415- 1797. – Популярний нарис: Одеса: Астропринт – 1997 – 88 с. — ISBN 966-549-151-2.
5. Гончарук Т.Г., Гуцалюк С.Б., Сапожников І.В., Спужнікова Г.В. - Монографія: І.В. Сапожников, Г.В. Спужнікова. Хаждибей-Одеса та Українське козацтво 1415- 1797. Одеса: ОКФА – 1999. ISBN 966-2571-045-1
6. В.І. Соколовський. Значення одеського порто-франко для розвитку міста.// Історія народного господарства та економічної думки України. Вип. 43. Київ: Ін-т економіки та прогнозування - 2010.
7. Фомін І.О. Основи теорії містобудування - К.: «Наукова думка», 1997. – 192 с.
8. Проектування міських територій: підручник: у 2 ч. Ч.1 / [за ред. В.Т. Семенова, І.Е. Линник]; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. – 449 с. (Серія «Міське будівництво та господарство»)
9. Дідик В.В., Павлів А.П. Планування міст: Підручник. – Львів: видавництво НУ «Львівська політехніка», 2006. – 412 с. ISBN 966-553-513-7
10. Репін Ю.Г. Просторове місто. Теорія і практика:Монографія. - К.: Фенікс, 2009. – 270 с. ISBN 978-966-651-761-9
11. Marten Kuilman. Quadralectic architecture – A panoramic Review. <https://quadralectics.wordpress.com/4-representation/4-1-form/4-1-3-design-in-city-building/4-1-3-4-the-grid-model/4-1-3-4-2-the-greek-grid-towns/>

12. Куліков О.П. Деякі питання збереження об'єктів всесвітньої культурної спадщини у військовий час на прикладі історичного центру Одеси. Містобудування та територіальне планування/ Науково-технічний збірник. Випуск 89. – Київ: КНУБА, 2025. – 544 с.

Kulikov Oleksandr,
Kyiv National University of Construction and Architecture

ANALYSIS OF THE HISTORICAL ROOTS OF THE CITY OF ODESSA AND ITS URBAN PLANNING CONCEPT

The aim of this study is to examine specific historical aspects of the development of the city of Odessa, its urban planning schemes developed at the end of the 18th and beginning of the 19th centuries, and to analyze the cultural connections of the city with ancient settlements. This will help deepen the understanding of Odessa's significance, its history, and its cultural and architectural heritage for humanity. In 2023, the historical center of Odessa was included in the UNESCO World Heritage List, becoming a new site representing Ukraine in the global collection of unique achievements and creations of humanity. Given the high importance of recognizing Odessa's historical center as an object of international protection, an essential task for Ukraine and the international community is to preserve its unique environment from physical and cultural destruction, which began with the Russian Federation in 2022 following armed aggression.

Within the study of specific aspects of the city's development history, the article examines the prerequisites for its creation, analyzes the so-called "Greek trace," which can be observed in many attributes of the city. It mentions key historical figures, including architects and engineers who made significant contributions to the city's formation and development, its planning, and analyzes the features of Odessa's urban planning model, which was used in constructing the urban environment. Additionally, the article conducts an analysis of approaches to urban development in some early Greek settlements (5th century BC – 4th century BC), and performs a comparative analysis of their urban planning schemes with those of Odessa.

This analysis will highlight Odessa's belonging to an important part of the world's cultural heritage, reveal the architectural links between ancient Greek cities, cities of Europe, Asia, and South America, and the relatively young city of Odessa in a historical sense. Consequently, the history of this part of Ukraine will be reasonably regarded as an integral part of humanity's cultural legacy.

Keywords: World Cultural Heritage; UNESCO; urban planning models; Odessa's historical center; city development types; regular planning; Odessa's history; master plan; Hippodamian grid

REFERENCES:

1. The Historic Centre of Odesa // UNESCO Website. 2023. Electronic resource: <https://whc.unesco.org/en/soc/4529>. {in English}
2. Tymofieiko V.I., Vechersky V.V., Serdyuk O.M., Bobrovskiy T.A. Urban-Historical Studies of Odessa. // Kyiv, Phoenix: 2008. {in Ukrainian}
3. P. G. Usenko. DEVOLAN (De Volan, De Volant, Volan, Volant, Volon, Devolon, Devolant, Devolanj) // Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 volumes / editorial board: V.A. Smoliy (chairman) and others; Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. — Kyiv: Naukova Dumka, 2004. — Vol. 2: G – D. — P. 307. — ISBN 966-00-0405-2. {in Ukrainian}
4. Honcharuk T.G. History of Khadzybei (Odessa) 1415-1797. – Popular Essay: Odessa: Astroprint – 1997. - 88 pages - {in Ukrainian}
5. Honcharuk T.G., Gutsaliuk S.B., Sapozhnikov I.V., Spozhnikova G.V. - Monograph: I.V. Sapozhnikov, G.V. Spozhnikova. Khadzybei-Odessa and Ukrainian Cossacks 1415-1797. Odessa: OKFA - 1999. {in Ukrainian}
6. V.I. Sokolovsky. The significance of the Odessa free port for the city's development. // History of the National Economy and Economic Thought of Ukraine. Issue 43. Kyiv: Institute of Economics and Forecasting – 2010. {in Ukrainian}
7. Fomin I.O. Foundations of Urban Planning Theory - Kyiv: Naukova Dumka, 1997. – 192 pages ISBN 966-00-0142-8. {in Ukrainian}
8. City Territory Planning: Textbook: in 2 parts. Part 1 / edited by V.T. Semenov, I.E. Linnik; Kharkiv National University of Urban Economy named after O.M. Beketov. – Kharkiv: KhNUUE named after O.M. Beketov, 2018. – 449 pages (Series "Urban Construction and Economy") {in Ukrainian}
9. Didik V.V., Pavliv A.P. City Planning: Textbook. – Lviv: Publishing house of Lviv Polytechnic National University, 2006. – 412 pages ISBN 966-553-513-7. {in Ukrainian}
10. Repin Yu.G. Spatial City. Theory and Practice: Monograph. - Kyiv: Phoenix, 2009. – 270 pages ISBN 978-966-651-761-9. {in Ukrainian}
11. Marten Kuilman. Quadralectic architecture – A panoramic Review. <https://quadralectics.wordpress.com/4-representation/4-1-form/4-1-3-design-in-city-building/4-1-3-4-the-grid-model/4-1-3-4-2-the-greek-grid-towns/>. {in English}
12. Kulikov O.P. Some issues of preservation of UNESCO World Heritage sites during wartime using the example of the historic center of Odessa. Urban Planning and Territorial Development / Scientific and Technical Collection. Issue 89. – Kyiv: KNUBA, 2025. – 544 p. {in Ukrainian}